

Sociologen vergeleken

Beschrijving en verklaring van arbeidsmarktposities

Wim Nieuwenhuysen, Rens Schakelaar en Arie Glebbeek*

Summary

The job opportunities of Dutch sociologists have given cause for concern since many years. It is unclear, however, whether the usual oversupply explanation can adequately account for this situation. A theoretically informed analysis, combined with a comparative design, should shed more light on this matter.

The data were obtained in a survey among the 1985-1987 graduates in the fields of sociology, economics, psychology, and law (N=1080). Eight explanations for the weaker labour market position of sociology graduates were tested against the data. Three of these explanations survived the testing. It appears that sociology courses are attended by a disproportionate number of students with unfavourable hiring chances, and that these courses seem to apply comparatively low standards of selectivity. The results prove it unlikely that an oversupply of sociologists is the main cause of their labour market problems.

1. Inleiding

Met de sociologie gaat het weer goed, maar met de sociologen wil het nog niet zo vlotten. De arbeidsmarktpositie van de afgestudeerden vormt al jaren een bron van zorg en overschaduwde de geestdrift over de inhoudelijke revitalisering van het vak. De keuze voor een studie sociologie staat in de beeldvorming nog altijd gelijk aan een sollicitatie naar werkloosheid en dat is niet bevorderlijk voor de aantrekkingskracht op dynamische studenten. Voor de

* Vakgroep Sociologie, RU Groningen.

Het artikel is gebaseerd op de doctoraalscriptie van Nieuwenhuysen en Schakelaar (1989). Ten opzichte van de daarin gepresenteerde cijfers zijn nog enkele correcties aangebracht. De auteurs danken Yde van der Burgh, Theo Mensen en Henk Guldemonnd voor hun bijdragen aan het onderzoek.

toekomst van het vak is het daarom belangrijk serieuze aandacht aan die arbeidsmarktpositie te schenken.

De overheid reageert op de arbeidsmarktproblemen van studierichtingen door erop aan te dringen dat minder mensen het vak gaan studeren. Deze ontmoediging betekent dat het beleid er impliciet van uitgaat dat een *overschot* aan afgestudeerden ten grondslag ligt aan de problemen. Als er maar minder sociologen, historici en dergelijke komen, zal de situatie vanzelf weer beter worden.

Het is opmerkelijk dat de sociologen weinig hebben gedaan om door het inzetten van hun eigen onderzoekstalent de juistheid van deze analyse te controleren. Een periodiek landelijk onderzoek naar 'de taak en functie van sociologen' bood nuttige informatie, maar reikte niet verder dan 1981 (vgl. IJzerman, 1979; Cremers & IJzerman, 1985). Een enquête onder de leden van de beroepsvereniging — uiteraard een selectieve groep — is de voornaamste recente bijdrage (Dronkers & Ubachs, 1989). In deze en andere onderzoeken naar academici ligt echter de nadruk op beschrijving en ontbreekt een theoretische reflectie of verklaring van de verschijnselen. Ook ontberen de meeste onderzoeken een vergelijkende opzet (zie voor een inventarisatie: Nieuwenhuysen & Schakelaar, 1989). Dit laatste is wel heel merkwaardig, waar de arbeidsmarktpositie toch resultante is van concurrentieprocessen.

In dit artikel wordt verslag gedaan van een recent vergelijkend onderzoek naar twee jaargangen afgestudeerden in de *sociologie, economie, rechten en psychologie*. Dit zijn alle vier maatschappijgerichte, monodisciplinaire opleidingen, die zich in beginsel op hetzelfde niveau richten en waarvan de afgestudeerden zich in een zekere mate van onderlinge concurrentie bevinden. Een vergelijking tussen de afgestudeerden van deze opleidingen is dus bij uitstek geschikt om te bepalen wat er met de sociologen aan de hand is.

Bij een vergelijking van de positie van sociologen willen we het echter niet laten. Het grootste deel van het artikel is gewijd aan een speurtocht naar *verklaringen* die voor de gevonden verschillen zouden kunnen gelden. Deze verklaringen zijn ontleend aan een theoretisch model inzake de arbeidsmarktpositie van opleidingen (Glebbeek, 1988). Voor de uitleg van dit 'trainingskostenmodel' en de afleiding van de verklaringen verwijzen we naar deze eerdere publikatie.

2. De arbeidsmarktpositie van sociologen

2.1 Het onderzoek

In de zomer van 1988 is een steekproef getrokken uit de personen die in de studie jaren 1985/86 of 1986/87 in één van de bovengenoemde richtingen zijn afgestudeerd.¹ De steekproef was gestratificeerd naar de omvang van de opleidingscategorieën; de steekproeffractie bedroeg 50% voor economie en rechten, 66.6% voor psychologie en 100% voor sociologie. Het onderzoek had een landelijk karakter, zij het dat de populatie voor elke studierichting was beperkt tot de afgestudeerden van drie verschillende onderwijsinstellingen. Omdat niet overal alle richtingen gevolgd kunnen worden, werkten in totaal zes universiteiten aan het onderzoek mee.

De afgestudeerden bevonden zich op het moment van onderzoek één tot twee jaar op de arbeidsmarkt. Ze zijn middels een schriftelijke enquête op zowel hun (laatst bekende) studie- als ouderlijke adres benaderd. Met bijna honderd vragen, waaronder weer vele met sub-items, werd een inventarisatie gemaakt van hun onderwijs- en arbeidsmarktopbaan, hun studiemotieven en studieresultaten, hun zoekgedrag op de arbeidsmarkt, en de kenmerken van hun tot dusver beklede functies. Ook zijn de afgestudeerden verschillende kwaliteitsoordelen gevraagd omtrent de door hen gevolgde studie. Ten slotte is ingegaan op individuele wensen en oriëntaties ten aanzien van werk en is de aan de psychologie ontleende Standaard Persoonlijkheidseigenschappen Lijst (SPEL) in het spel gebracht.

De omvang van de vragenlijst had geen gunstig effect op de respons. Deze bedroeg uiteindelijk 43%.² Een dergelijke respons maakt het moeilijk te komen tot populatieschattingen. Voor het maken van vergelijkingen en het toetsen op verbanden, zoals in onze analyse, zijn de bezwaren echter minder groot. In het onderstaande zal gebruik worden gemaakt van de gegevens van 1080 respondenten (157 sociologen, 311 economen, 397 juristen en 215 psychologen).

2.2. Sociologen vergeleken

Is het waar dat de positie van afgestudeerde sociologen relatief ongunstig is? Dat is de eerste vraag die moet worden beantwoord. Zo niet dan is er immers ook geen reden nader onderzoek te doen naar verklaringen voor een relatief zwakke arbeidsmarktpositie.

De onderzoeksresultaten wijzen uit dat de arbeidsmarktpositie van sociologen *naar verschillende aspecten* inderdaad ongunstig afwijkt van die van

Tabel 1. Arbeidsmarktpositie van afgestudeerden

Positie	totaal				mannen				vrouwen			
	soc.	econ.	recht.	psych.	soc.	econ.	recht.	psych.	soc.	econ.	recht.	psych.
werkloos	18.9	6.5	9.9	17.6	14.9	6.2	11.8	14.9	23.2	3.0	6.7	17.6
baanniveau onbekend	3.4	1.4	1.9	1.0	3.4	1.2	1.9	1.0	1.8	3.0	2.2	
niet-academisch	14.9	7.9	9.9	9.7	11.4	8.3	8.7	6.0	21.4	6.1	11.8	11.8
academisch niveau	62.8	84.2	78.4	71.7	70.1	84.4	77.7	76.1	53.6	87.9	79.3	70.6
	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
dienstplichtigen	3.8	9.6	4.8	2.8	6.5	10.9	7.4	8.1				
niet op arbeidsmarkt	1.9	.6	3.3	1.9		.4	3.1	1.4	5.1	2.9	3.6	2.2
Totaal	N = 157	N = 311	N = 397	N = 215	N = 93	N = 274	N = 256	N = 74	N = 59	N = 34	N = 140	N = 139

economen en juristen. Met de psychologen zijn de verschillen doorgaans niet significant. In het kort zullen we langs de voornaamste verschillen lopen.

Wat betreft *werkloosheid* vertoont sociologie aanzienlijk hogere percentages dan economie en rechten. Vooral de positie van vrouwelijke sociologen is weinig rooskleurig te noemen. Tabel 1 toont de gevonden verschillen, waarbij de opmerking past dat als gevolg van de mogelijke non-responsvertekening de vermelde werkloosheidspercentages niet letterlijk genomen mogen worden. De echte werkloosheid in de populatie kan best een paar procenten hoger of lager liggen. Wel is het aannemelijk dat de verhoudingen tussen de studierichtingen hiermee reëel zijn aangegeven.³ De werkloosheid onder sociologen bedraagt in de steekproef het drievoudige van economen en bijna het dubbele van juristen.

Tussen de diverse specialisaties in de sociologie bestaan overigens opmerkelijke verschillen. De werkloosheid is het grootst onder de afgestudeerden in de algemene theoretische lijn, met als koploper de historische en wijsgerige sociologie. Veldspecialisten, met name de arbeids- en organisatiesociologen, vertonen een aanzienlijk lager werkloosheidspercentage. Dit komt overeen met het beeld bij psychologie, waar de werkloosheid ook het laagst is onder de A&O-psychologen. Bij de verklaring in paragraaf 3.8.1 zullen we overigens nog zien waar deze geringere werkloosheid van A&O-sociologen mee te maken heeft.

Tabel 1 laat tevens zien dat met de werkloosheid het hele verhaal nog niet is verteld. Om werkloosheid te ontlopen zijn sociologen vaker dan anderen genoodzaakt een *functie* te aanvaarden waarvoor minder dan een academische opleiding werd gevraagd. De tabel toont dat dit voor circa een vijfde van de werkende sociologen het geval is. Volgens hun eigen beoordeling meent zelfs ruim 30% van de sociologen dat hun functie beneden academisch niveau ligt. En een meerderheid (57%) geeft te kennen dat ze gezien hun opleiding en capaciteiten een zwaardere functie aan zouden kunnen. Naar elk van deze maatstaven verschillen de sociologen significant van alle drie andere groepen afgestudeerden.⁴

Voor zover ze een intredebaan hebben verworven, is meer dan een derde van de sociologen van mening dat het met de *carrièremogelijkheden* niet goed zit. 38% is sceptisch over de opstapmogelijkheden die de baan biedt voor een verdere loopbaan binnen of buiten de organisatie. De overeenkomstige percentages zijn voor de economen 17%, voor de juristen 26% en voor de psychologen 44%.

Ook de *inkomens* van sociologen zijn over de hele linie genomen lager dan die van economen en juristen. Tabel 2 toont de verschillen. Sociologen en

psychologen vinden we naar verhouding meer aan de voet van de inkomensladder en minder aan de top. Voor een deel houdt dit verband met de grotere mate waarin sociologen en psychologen zich tot het AIO-schap (moeten) laten verleiden. We moeten overigens in het oog houden dat het hier alleen de inkomens van werkende afgestudeerden betreft. Als we ook de uitkeringstrekkers in beeld konden brengen, zouden de verschillen tussen de studierichtingen nog wat groter worden.

Tabel 2. Bruto maandinkomens van afgestudeerden met een baan

bruto-inkomen	sociologie	economie	rechten	psychologie	totaal
minder dan f 2000	18.4	1.2	3.7	20.1	8.1
f 2000 – f 2500	14.9	2.7	6.5	15.2	8.2
f 2500 – f 3000	8.8	2.3	8.4	11.0	7.1
f 3000 – f 3500	22.8	22.3	30.0	17.7	24.4
f 3500 – f 4000	14.0	29.7	22.0	13.4	21.6
f 4000 – f 4500	4.4	16.4	14.6	12.8	13.4
f 4500 – f 5000	7.9	10.5	4.0	5.5	6.8
f 5000 – f 6000	3.5	5.9	3.4	3.0	4.1
meer dan f 6000	5.3	9.0	7.4	1.2	6.4
test	Pearson's R	.32**	.17**		N = 857

* = $p < .01$, ** = $p < .001$. Dit geldt voor alle tabellen in dit artikel.

Wanneer we ten slotte kijken naar de *toekomstverwachtingen* van de respondenten, blijkt dat een meerderheid denkt over drie jaar een betere positie te hebben bereikt. De sociologen met een baan ervaren echter meer onzekerheid dan de andere afgestudeerden, vooral de economen. Van de werkloze academici ziet minder dan de helft betere tijden in het verschiet, uitgezonderd wederom de economen, die hun werkloosheid kennelijk als een incident

Tabel 3. Toekomstverwachtingen van werkende en werkloze afgestudeerden

inschatting positie over drie jaar	werkzamen					werklozen				
	socio- logie	econo- mie	rech- ten	psycho- logie	to- taal	socio- logie	econo- mie	rech- ten	psycho- logie	to- taal
beter	54.0	71.6	59.0	54.8	61.3	46.7	85.7	43.3	42.3	47.4
gelijk	17.7	15.6	21.0	26.5	20.0	6.7		6.7	7.7	6.4
onzeker	25.7	11.3	18.5	16.9	17.0	46.7	14.3	33.3	42.3	37.2
achteruit	2.7	1.6	1.5	1.8	1.7			16.7	7.7	9.0
test	Pearson's R	– .19**			N = 860	R	– .35			N = 78

beschouwen. De toekomstverwachtingen weerspiegelen daarmee de objectieve verschillen die tussen de studierichtingen werden waargenomen.

Samenvattend laten de onderzoeksresultaten weinig ruimte voor twijfel dat de arbeidsmarktpositie van afgestudeerde sociologen minder gunstig is dan die van economen en juristen. De geconstateerde achterstanden hebben betrekking op de posities één à twee jaar na het afstuderen, maar alles wat we weten van de zichzelf versterkende processen van de arbeidsmarkt doet vermoeden dat deze verschillen tijdens de loopbaan alleen maar groter zullen worden (Glebbeek, 1987). Dat de psychologen overwegend in dezelfde positie verkeren als de sociologen mag overigens opmerkelijk heten, gelet op het zelfvertrouwen waarmee sommige hoogleraren in dit vak de psychologie van de andere sociale wetenschappen proberen af te schermen.

Er is al met al voldoende reden dieper in te gaan op de oorzaken van deze zwakkere arbeidsmarktpositie van sociologen. Daartoe worden de verschillende uit het trainingskostenmodel afgeleide verklaringen systematisch bijlans gelopen en – voorzover mogelijk – op de data getoetst. Deze verklaringen kunnen in beginsel voor elke opleidingsgroep geldig of ongeldig zijn. Nagegaan wordt hier welke voor het geval van de Nederlandse sociologen van toepassing zijn.

3. Waarom hebben sociologen een zwakkere arbeidsmarktpositie?

Op grond van een theoretisch model stelde Glebbeek (1988) een *achtal verklaringen* voor waarmee arbeidsmarktverschillen tussen opleidingsgroepen systematisch (en uitputtend) kunnen worden geanalyseerd. De laatste verklaring, met drie varianten, richt zich in feite slechts op een aspect van de arbeidsmarktpositie, omdat hij zich baseert op de condities waaronder een zwakkere arbeidsmarktpositie al dan niet in een hogere werkloosheid wordt vertaald.

Deze verklaringen worden voor zover mogelijk getoetst op basis van ons onderzoeksmateriaal. In verband met de beperkte ruimte moeten we daarbij spaarzaam zijn met tabellen. Voor de belangrijkste gevallen hebben we de analyseresultaten in een standaardvorm weergegeven. In deze tabellen treft u – soms met de relevante frequentieverdelingen – de bivariate correlaties aan tussen de scores van de sociologen en die van elk van de drie andere studierichtingen (alleen significante correlaties worden vermeld).⁵ Daarnaast of beneden staat aangegeven hoeveel procent van de variantie in de afhankelijke variabele wordt gebonden door te onderscheiden naar de vier studie-

richtingen respectievelijk de twaalf opleidingen in het onderzoek. Over de bijzondere betekenis van deze variantie-analyse komen we in de slotparagraaf nog te spreken.

3.1 Aan de vaardigheden van sociologen is te weinig behoefte

Dit is het meest fundamentele geval. De opleiding leert zodanig specifieke vaardigheden aan, dat deze slechts in zeer specifieke functies kunnen worden benut. Wanneer de opleiding meer personen aflevert dan in deze functies geplaatst kunnen worden, is werkloosheid het voorspelbare resultaat. De opleiding rest in dit geval weinig andere mogelijkheden dan de instroom te beperken of het curriculum te veralgemenen. Het eerste gaat gepaard met werkgelegenheidsverlies (minder docentenplaatsen), het laatste met identiteitsverlies ('Letteren en management').

Studierichtingen waar we in dit verband als eerste aan denken zijn onder andere kunstgeschiedenis, medicijnen, klassieke talen, culturele antropologie en orthopedagogiek. De vraag is nu of ook sociologie hiertoe moet worden gerekend. Dit te bepalen aan de hand van een onderzoek onder afgestudeerden is geen eenvoudige zaak. Niettemin staan ons een paar interessante indicatoren ten dienste.

Om te beginnen hebben we de functies van de op academisch niveau werkzame afgestudeerden gerubriceerd en op een rijtje gezet. Het blijkt dan dat de vier studierichtingen vrijwel niet verschillen in het aantal verschillende functies waartoe zij toegang geven. Dezelfde conclusie blijft overeind wanneer we de functies waarin 75% van de afgestudeerden terechtkomt als criterium nemen. Zo bezien is het dus niet het geval dat sociologen in een kleiner bereik van academische functies terecht kunnen dan de afgestudeerden van de meer succesvolle richtingen.

Een andere indicatie wordt gevormd door de mate waarin sociologen zijn aangewezen op functies waarvoor hun specifieke opleiding werd verlangd. Dit geeft een aanwijzing of we met een 'specialistische' dan wel een 'generalistische' opleiding te maken hebben. De eerstgenoemde wordt geacht gevoeliger te zijn voor een overschot aan afgestudeerden dan de laatstgenoemde. De onderzoeksresultaten laten weinig ruimte voor twijfel dat de sociologen tot de generalisten gerekend moeten worden. Van alle op academisch niveau werkzame respondenten komen zij het minst terecht in functies waarvoor de specifieke opleiding of specialisatie werd gevraagd (tabel 4).

Tabel 4. Academische functies waarvoor een specifieke opleiding werd gevraagd

gevraagde opleiding	opleidingsgroepen				totaal
	sociologie	economie	rechten	psychologie	
niet-specifiek	57.8	36.1	27.4	36.5	36.0%
specifiek	42.2	63.9	72.6	63.5	64.0%
test	X ²	14.7**	35.0**	12.8*	N = 770

Voor alle functies kunnen vier graden van substitutie tussen opleidingscategorieën worden onderscheiden:

- Een specifieke academische opleiding is noodzakelijk en de specialisatie ook. Dit betekent dat de betrokken academici alleen vervangen kunnen worden door vakgenoten met dezelfde specialisatie.
- Een specifieke academische opleiding is noodzakelijk, maar de specialisatie doet er niet toe. Vervangbaarheid is mogelijk tussen academici van dezelfde studierichting.
- Een specifieke of daaraan verwante academische opleiding is noodzakelijk. Dit maakt vervanging en concurrentie mogelijk tussen afgestudeerden van verwante studierichtingen.
- Een academische opleiding is noodzakelijk, ongeacht de gevolgde studierichting. Voor deze functies bestaan er concurrentie- en substitutiemogelijkheden tussen alle categorieën academici.

We hebben de functies in het onderzoek waarvoor een academische opleiding werd verlangd naar deze gradaties onderscheiden. Dit stelt ons in staat het academische arbeidsmarktdomein van de vier studierichtingen te bepalen.

studie- richtingen	opleidingseisen			
	elke academi- sche op- leiding	eigen of verwante opleiding	eigen op- leiding	eigen spe- cialisatie
sociologie	+	+	+	+
economie	+	+	-	-
rechten	+	+	-	-
psychologie	+	+	-	-

Figuur 1. Voorbeeld afbakening functies waarvoor sociologen in aanmerking komen (de gestippelde lijn geeft het onderscheid aan tussen een ruime en strenge afbakening)

Afgestudeerden van een bepaalde opleiding kunnen terecht in alle academische functies waarin vakgenoten werkzaam zijn *plus* dat deel van de door anders opgeleiden bezette functies waarvoor een verwante (of willekeurige) academische opleiding toereikend is (figuur 1). Het is een discussiepunt of we sociologie als een aan economie, rechten en psychologie verwante opleiding mogen beschouwen. Afhankelijk of we op dit punt voor een 'strengere' of 'ruime' afbakening kiezen, *kan nu het academische arbeidsmarktdomein van de sociologen in de steekproef worden uitgerekend* (tabellen 5a en 5b). Het blijkt dan dat er bij de ruime afbakening ruim voldoende academische functies voorhanden zijn om *alle* sociologen uit de steekproef in kwijt te kunnen. Ook bij de strengere afbakening is er nog precies voldoende ruimte om alle sociologen op academisch niveau aan een baan te helpen.⁶

Tabel 5a. Potentiële arbeidsmarkt per studierichting (ruime afbakening)

	<i>A = beschikbare banen</i>					<i>B</i>	<i>C</i>	
studie richting	socio- logie	econo- mie	rech- ten	psycho- logie	to- taal	aantal afge- studeerden als % van A	potentieel marktaandeel in totaal***	
sociologie	102	+	85	+	75	58 = 320	49.1% (157)	41.6%
economie	59	+	235	+	75	58 = 427	73.1% (312)	55.5%
rechten	59	+	85	+	274	58 = 476	83.4% (397)	61.8%
psychologie	59	+	85	+	75	159 = 378	56.9% (215)	49.1%

Tabel 5b. Potentiële arbeidsmarkt per studierichting (strengere afbakening)

	<i>A = beschikbare banen</i>					<i>B</i>	<i>C</i>	
studie richting	socio- logie	econo- mie	rech- ten	psycho- logie	to- taal	aantal afge- studeerden als % van A	potentieel marktaandeel in totaal***	
sociologie	102	+	20	+	24	12 = 158	99.4% (157)	20.5%
economie	11	+	235	+	24	12 = 282	110.6% (312)	36.6%
rechten	11	+	20	+	274	12 = 317	125.2% (397)	41.2%
psychologie	11	+	20	+	24	159 = 214	100.5% (215)	27.8%

*** totaal aantal academische banen = 102 + 235 + 274 + 159 = 770

De voor sociologen beschikbare ruimte is hier uiteraard te krap bemeten als gevolg van de gestratificeerde steekproeftrekking, waarbij de sociologen ten opzichte van de andere categorieën zijn oververtegenwoordigd. In werkelijkheid liggen de verhoudingen dus nog gunstiger. Alles bij elkaar genomen

lijkt het onwaarschijnlijk dat een overschot aan sociologen de verklaring vormt voor hun zwakkere arbeidsmarktpositie. Kennelijk zijn er andere factoren in het spel die maken dat afgestudeerde sociologen de voor hen beschikbare ruimte in onvoldoende mate weten te benutten.

3.2. Aan de vaardigheden van sociologen is wel behoefte, maar de opleiding leert ze slecht aan

In deze verklaring is de kwaliteit van de opleiding in het geding. Een ieder die bekend is met de onderwijssituatie op universiteiten zal erkennen dat dit geen onbetekenende factor is. Curieus is evenwel dat in de openbare discussie aan deze mogelijke verklaring zoveel minder aandacht wordt besteed dan aan de eerstgenoemde.

Aan de afgestudeerden is in de vorm van items een groot aantal kwaliteitsoordelen over de door hen gevolgde opleiding voorgelegd. Daaruit blijkt dat de onderhavige verklaring in beginsel niet ongegrond hoeft te zijn. Nogal wat academici oordelen kritisch over wezenlijke aspecten van het universitaire onderwijs. 46% is het eens met de stelling 'Je kreeg wel vakken, maar je leerde ze niet echt beheersen'. Een kwart oordeelt dat de opleiding slecht was geregeld en georganiseerd. Slechts 10% meldt dat bij tegenvallende studieresultaten actie werd ondernomen om te bespreken hoe het beter kon. Uit de antwoordpatronen blijkt echter niet dat het bij sociologie slechter is dan bij de rest.

Ook uit andere indicatoren komt een beeld naar voren, dat er voor de sociologie-opleiding zeker niet apert ongunstig uitziet. Vooral bij de juridische opleiding steekt zij gunstig af (vgl. tabel 6). Ook geven de sociologen het meest van alle academici te kennen de voor hun werk benodigde vaardigheden in de opleiding te hebben aangeleerd. Economen en juristen noemen aanzienlijk vaker aanvullende on-the-job training als bron van hun vaardigheden.

Als de kwaliteit van de opleiding de oorzaak is van de problemen, zou je binnen één studierichting verschillen in arbeidsmarktpositie tussen afgestudeerden van verschillende universiteiten mogen verwachten. Dergelijke verschillen zijn er wel degelijk, maar blijken bij nader inzien constant samen te vallen met de regionale dimensie. In alle vier studierichtingen hebben de afgestudeerden van de RU Groningen de zwakste arbeidsmarktpositie. Als niet regio maar kwaliteit de grondslag vormde, zouden we een gevarieerder beeld hebben gevonden. Er zijn al met al onvoldoende aanwijzingen dat de kwaliteit van de opleiding een verklaring vormt voor de arbeidsmarktproblemen van sociologen.

Tabel 6. Kwaliteit van de opleiding: aangeleerde vaardigheden

vaardigheidsgebieden	(maat = Pearson's R)			verklaarde variantie	
	economie	rechten	psychologie	studierich- tingsniveau	opleidings- niveau
vaktheoretische kennis	-.15**	-.23**	-.10	2.8%	3.8%
wiskundige methoden	-.32**	.59**	-.14**	46.9%	49.3%
statistische methoden		.78**	-.15*	61.6%	62.9%
informatica	-.26**	.33**	-.09	21.3%	24.9%
onderzoeksmethoden	.46**	.56**		28.8%	32.6%
didaktiek	.08	.15**		3.4%	4.7%

(De correlaties vergelijken de oordelen van de sociologen met elk van de drie andere richtingen. Een positieve correlatie drukt een relatief gunstig oordeel van sociologen uit.)

3.3 De arbeidsmarkt van sociologen is gevoeliger voor middelmatigheidsrisico

Afgestudeerden van één en dezelfde opleiding verschillen in kwaliteit. In sommige functies is enig gebrek aan kwaliteit niet zo erg, in andere is het desastreus. Het is op voorhand niet te verwachten dat opleidingscategorieën gelijkmatig over deze functietypen zijn verdeeld.

Twee systematische factoren spelen in dit verband een belangrijke rol. Organisatorische arbeidsverdeling en andere bureaucratische beheersingsmethoden ontleen in het algemeen hun betekenis juist aan hun vermogen de produktieresultaten minder afhankelijk te maken van individuele grilligheden en tekortkomingen. In een bureaucratisch-organisatorische setting mag derhalve een geringer middelmatigheidsrisico worden verondersteld. De andere factor is de mate waarin de vakuitoefening collectieve of quasi-collectieve goederen oplevert. Dit zijn goederen die wanneer ze eenmaal zijn bedacht of voortgebracht, tegen minimale meerkosten zo massaal verspreid kunnen worden dat de massa in feite alleen de beste nodig heeft. Het middelmatigheidsrisico van op het publieke forum gerichte onderzoeksactiviteiten is daarmee groter dan dat van het op individuele afnemers gerichte organisatie-advieswerk. Sociologen vormen bij uitstek een groep die min of meer collectieve goederen voortbrengt.

Als deze analyse juist is, zou een hypothese kunnen luiden dat economen en juristen minder kwetsbaar zijn voor spreiding in kwaliteit dan sociologen, die het in sterke mate van onderzoekswerk (creatieve werkzaamheden met een publiek c.q. collectief karakter) moeten hebben.

Toetsing van deze hypothese zou bij voorkeur aan de vraagzijde dienen

plaats te vinden. Uit het onderzoek onder afgestudeerden staan ons slechts de antwoorden ter beschikking op de vragen wat de gevolgen zijn van een tijdlang minder presteren of van het maken van een ernstige fout. De verschillen in de beoordeling hiervan zijn nagegaan voor de afgestudeerden die werkzaam zijn op academisch niveau. Voor zover er verschillen blijken, wijzen die in de richting dat sociologen *minder* dan anderen werkzaam zijn in functies met een hoger middelmatigheidsrisico. 56% van de sociologen geeft te kennen dat het maken van een ernstige fout geen al te grote consequenties heeft. Een minderheid (43%) van de economen en juristen denkt er zo over. Op grond van het beschikbare onderzoeksmateriaal dient deze verklaring voor de grotere arbeidsmarktproblemen van sociologen dus te worden verworpen.

3.4 De sociologie-opleiding kent een zwakkere kwaliteitsselectie

Strikt genomen kunnen hier de begaafdheidskenmerken van de instroom en de kwaliteitsbewaking tijdens de opleiding worden onderscheiden. Beide aspecten kunnen voor onze doeleinden worden samengebracht onder de noemer van de kwaliteitsselectie binnen de opleiding.

Opleidingen kunnen dan in belangrijke mate verschillen in de handhaving van hun prestatienormen. Als gevolg van verschillen in selectie vertonen afgestudeerden van sommige opleidingen een veel grotere spreiding in vaardigheden en begaafdheid dan afgestudeerden van andere opleidingen.

Afhankelijk van de mate waarin individuele kwaliteit door werkgevers kan worden ingeschat, kunnen nu twee dingen gebeuren:

a. De werkgever heeft geen informatieprobleem:

Opleiding X levert meer slechte afgestudeerden en die blijven vaker werkloos.

b. De werkgever heeft wel een informatieprobleem:

Selectie van afgestudeerden van opleiding X vormt een groter risico, waardoor de vraag afneemt en de werkloosheid toeneemt.

De centrale hypothese van het trainingskostenmodel is dat met name opleidingen die weinig voorsprong weten te boeken in het verschaffen van exclusieve vaardigheden, gevoelig zullen blijken voor deze kwalitatieve heterogeniteit van afgestudeerden (Glebbeek, 1988). Toegepast op ons probleem menen wij dat in het bijzonder de sociale wetenschappen zich in deze situatie zouden kunnen bevinden.

Uit landelijke CBS-statistieken was al bekend dat de sociale wetenschappen minder instroom krijgen van VWO-ers in het algemeen en knappe VWO-ers in het bijzonder dan de economie en de natuurwetenschappen

(CBS, 1987). In ons onderzoeksmateriaal vinden we deze verschillen weerspiegeld. Sociologen zijn vaker afkomstig van de lagere vooropleidingen dan vooral de economen (tabel 7) en voor zover ze afkomstig zijn van het VWO haalden ze daar gemiddeld genomen wat lagere cijfers (31% van de sociologen lager dan een zeven tegen 20% van de economen). Met de juristen zijn de verschillen echter minder van betekenis.

Tabel 7. Gevolgde vooropleiding per studierichting

gevolgde vooropleiding	studierichting				totaal
	sociologie	economie	rechten	psychologie	
Colloquium Doctum	5.4	1.3	2.3	3.3	2.6
HBO na MAVO/HAVO	16.2	9.4	4.1	14.2	9.4
VWO zonder wiskunde	19.6	2.9	39.2	10.9	20.2
VWO met wiskunde	42.6	69.4	28.4	45.5	45.8
Gymnasium alpha	3.4	2.3	12.6	5.2	6.8
Gymnasium beta	6.8	9.4	7.7	15.2	9.6
HBO na VWO/Gymnasium	6.1	5.5	5.7	5.7	5.7
test	Pearson's R	.16**	.08	.12	
verklaarde variantie op studierichtingsniveau				1.2%	
verklaarde variantie op opleidingsniveau				3.2%	N = 1057

In de afgestudeerdenenquête zijn een groot aantal items opgenomen die betrekking hebben op de kwaliteitsbewaking tijdens de opleiding.⁷ Na schaalconstructie en factoranalyse bleken deze uiteen te liggen in zes factoren, die de intensiteit van toetsing en selectie tijdens de studie representeren. Op vier van deze zes factoren vonden we kleine doch systematische verschillen ten nadele van de sociologen in vergelijking met de economen en juristen. Slechts één factor vertoonde een licht verschil ten faveure van de sociologieopleiding. In tabel 8 staan de resultaten voor deze zes factoren in de vorm van correlatiecoëfficiënten samengevat.

Ondanks – of wellicht dankzij – deze minder intensieve kwaliteitsbewaking halen sociologen aanzienlijk hogere cijfers voor hun doctoraalexamen dan de andere afgestudeerden. Van onze respondenten sloot ruim 23% de sociologiestudie met gemiddeld een acht of hoger af, terwijl deze percentages bij de economie- en rechtenopleidingen op 7 à 8% liggen.⁸ Als we ervan uitgaan dat sociologiestudenten niet knapper zijn dan de anderen, vormt dit wederom een aanwijzing voor een wat zwakkere kwaliteitsselectie tijdens de opleiding. De data geven tevens aan dat dit verband lijkt te houden met de

Tabel 8. Kwaliteitsbewaking en -selectie tijdens de opleiding

facetten van de kwaliteitsselectie	(maat = Pearson's R)			verklaarde variantie	
	economie	rechten	psychologie	studierichtingsniveau	opleidingsniveau
inrichting v/d opleiding	-.11*	-.11*		1.5%	2.9%
intensiteit toetsing en selectie	-.08	-.16**		1.5%	3.1%
leveren prestaties, uitvoeren opdrachten	-.20**	-.36**		13.3%	14.1%
toepassen en begrijpen van methoden/theorieën	.10	.21**	.11**	3.5%	6.3%
controles op volgen van het onderwijs			.12	0.7%	3.2%
controles op beheersen van de stof		-.12**	-.15**	1.1%	1.7%

(De correlaties vergelijken de oordelen van de sociologen met elk van de drie andere richtingen. Een positieve correlatie drukt een relatief gunstig oordeel van sociologen uit.)

minder eenduidige en niet door tijd begrensde toetsingsvormen die in de sociologie-opleiding veelvuldig worden toegepast.⁹

Alle indicatoren bij elkaar genomen is er onvoldoende reden om de kwaliteitsselectie als verklaring voor de zwakkere arbeidsmarktpositie van sociologen te verwerpen.

3.5 De sociologie-opleiding heeft een ongunstiger verborgen curriculum

Lang niet alles wat een opleiding aanleert, is het resultaat van het officiële studieprogramma. Een ander belangrijk effect gaat uit van de in het onderwijsproces toegepaste regels en praktijken, die een terloopse doch substantiële invloed uitoefenen op de ontwikkeling van oriëntatie, discipline, doorzettingsvermogen en andere werkhoudingsaspecten. Ook meer inhoudelijke vaardigheden zijn veelal het verdeckte resultaat van de gehanteerde opleidingsmethodiek.

Deze niet geëxpliciteerde onderwijspraktijken vormen te zamen het 'verborgen curriculum', ook al gaat het hierbij doorgaans om goed zichtbare, objectief waarneembare kenmerken van de opleiding. De arbeidsmarktbetekenis van het verborgen curriculum is gelegen in het oefenen van bekwaamheden en in het bevorderen of indiceren van de mogelijkheid tot training en socialisatie van de afgestudeerden. Deze socialisatie-effecten zijn vooral van belang voor de toegang tot functies waar 'vertrouwen' de plaats inneemt van

eenduidige prestatie­meting. Speciaal managementfuncties worden geken­merkt door een grote mate van ambiguïteit in de prestatie­beoordeling, reden waarom de organisatie­leiding zich voor een groot deel moet verlaten op 'goed vertrouwen' in de inzet van haar medewerkers. Het verborgen curriculum van opleidingen is gerelateerd aan de gezochte oriëntaties en attitudes.

Toegepast op ons probleem zouden we hierin een verklaring kunnen vinden voor de populariteit van economen en bedrijfskundigen. Een econoom hoeft in deze opvatting niet al te snugger te zijn, maar geeft door zijn studie­keuze en studie­ervaringen blijk van een positieve gezindheid jegens het vrije ondernemerschap. We naderen hier overigens de grens tussen 'harde' curriculum­effecten en 'zachte' beeldvormingseffecten (verklaring 6).

Heeft de sociologie­opleiding een ongunstiger verborgen curriculum met betrekking tot de voorbereiding op het functioneren in een commerciële en prestatie­gerichte wereld? In het onderzoek zijn dienaangaande tal van items opgenomen, die wederom gereduceerd bleken te kunnen worden tot zes factoren. Het blijkt dan dat de sociologie­opleiding aanmerkelijk minder dan de economie- en rechten­opleiding gekenmerkt wordt door het stimuleren van carrière­denken (hier opgevat als een combinatie van onderlinge competitie, rendements­denken en carrière­gerichtheid). Maar er zijn nu ook verschil­lende factoren waarop de sociologie­opleiding gunstiger uit de bus komt dan de concurrenten. Het betreft hier zulke voor het beroeps­leven relevante factoren als 'het leren van contacten leggen', 'het leren verwerken van kritiek' en het 'oefenen in omgangsvormen' (vgl. tabel 9). Uiteraard zijn deze resul­tagen tentatief, omdat de bedoelde praktijken bij voorkeur op het niveau van de opleidingen zelf waargenomen moeten worden. Niettemin verschaffen de beschikbare resultaten ons onvoldoende reden om de hypothese dat de

Tabel 9. Aspecten van het verborgen curriculum

aspecten van het verborgen curriculum	(maat = Pearson's R)			verklaarde variantie	
	economie	rechten	psychologie	studierich­tingsniveau	opleidings­niveau
contacten leggen		.23**	-.09	6.3%	7.1%
carrière­denken	-.31**	-.13**	.11	10.3%	11.7%
leren verwerken kritiek	.32**	.36**	.17**	8.5%	10.8%
omgangsvormen	.26**	.32**	.15*	6.8%	7.7%
praktijkgerichtheid	-.08	-.14**	-.25**	2.7%	5.3%
houden van presentaties	.14*	.13*		1.2%	8.6%

(De correlaties vergelijken de oordelen van de sociologen met elk van de drie andere richtingen. Een positieve correlatie drukt een relatief gunstig oordeel van sociologen uit.)

zwakkere arbeidsmarktpositie van sociologen zou worden veroorzaakt door het verborgen curriculum staande te houden.

3.6 Werkgevers hebben een te ongunstig beeld van de sociologie-opleiding

De verklaringen tot dusver zijn gebaseerd op objectieve factoren, dat wil zeggen ze verwijzen naar de situatie zoals die feitelijk is. Omdat de bedoelde factoren veelal *geïndiceerd* moeten worden (ze zijn voor de werkgever niet rechtstreeks meetbaar), bestaat de mogelijkheid dat objectief gelijkwaardige opleidingen subjectief ongelijkwaardig worden beoordeeld. Dat brengt ons bij de verklaring van de *onterechte beeldvorming*, die in sociologische wandelgangen veelvuldig kan worden beluisterd. Het is echter duidelijk dat deze verklaring op onze dataset niet kan worden getoetst.

3.7 De sociologie-opleiding wordt relatief meer gevolgd door groepen met ongunstige selectiekansen

De in het voorgaande beschouwde opleidingsaspecten hebben effect op de productiviteit c.q. trainingskosten van de afgestudeerden. Werkgevers zullen zich in hun selectie echter laten leiden door *het te verwachten rendement* op de te investeren trainingskosten. Afgestudeerden met gelijk geschatte trainingskosten zullen daarom ongelijke selectiekansen hebben indien zij voor de werkgever uiteenlopende rendementsprofielen bezitten. Vrouwen en oudere werknemers zijn de exemplarische voorbeelden van ongunstige rendementsverwachtingen als gevolg van een gemiddeld kortere of meer beperkte arbeidsloopbaan. Vergelijkbare effecten doen zich voor wanneer de werkgever discrimineert of discriminerende indicaties voor trainingskosten hanteert.

Opleidingen die in relatief hoge mate worden bezocht door vrouwen, ouderen ('tweede-kans onderwijs') of andere groepen die op de arbeidsmarkt worden gediscrimineerd (bijvoorbeeld etnische minderheden) zullen daarom gemiddeld zwakkere arbeidsmarktposities te zien geven. In ons onderzoek is nagegaan of zulks ook voor de sociologie-opleiding het geval is. Daartoe zijn de respondenten onder meer vergeleken naar sociale afkomst, leeftijd, etniciteit, burgerlijke staat en het hebben van kinderen. Naar sociale afkomst bleken er geen verschillen tussen de studierichtingen en de aantallen etnische minderheden waren te gering voor het doen van uitspraken. Op het punt van leeftijd en leefsituatie troffen we echter opvallende contrasten (tabel 10). De sociologie-opleiding wordt duidelijk meer opgevat als tweede-kans onderwijs en vaker gevolgd door personen van boven de 35, die – zoals

Tabel 10. Groepskenmerken van de vier studierichtingen (percentages behorend tot de genoemde categorie)

	sociologie	economie	rechten	psychologie	totaal
leeftijd > 30 jaar	40.4	14.3	19.8	38.8	24.9
leeftijd > 35 jaar	15.9	5.2	12.7	15.0	11.4
vrouw	38.8	11.0	35.4	65.3	34.8
vrouw met kinderen	20.3	2.9	13.2	21.2	16.5

bekend – voor werkgevers een minder aantrekkelijke categorie vormen. Ook naar geslacht en leefsituatie zien we beduidende verschillen. Onder de vrouwelijke sociologen treffen we veel vaker personen die zijn belast met de verzorging van kinderen dan onder economen en juristen. Dat een dergelijke ‘dubbele verplichting’ niet bevorderlijk is voor de carrièrekansen op de arbeidsmarkt, mag genoegzaam bekend worden verondersteld. In de samenstelling van de groepen afgestudeerden lijkt dus duidelijk een verklaring gelegen voor de gemiddelde verschillen in arbeidsmarktpositie.

3.8 Bij sociologen wordt een zwakke arbeidsmarktpositie eerder in werkloosheid vertaald

Hieronder kunnen verschillende deelverklaringen worden gerangschikt, die zich alle richten op de aanpassingsmogelijkheden van vragers en aanbieders aan een op zichzelf verzwakte arbeidsmarktpositie.

3.8.1 Bij sociologen kan overaanbod minder gemakkelijk door neerwaartse substitutie (verdringing) worden weggewerkt

Deze neerwaartse substitutiemogelijkheden worden vooral bepaald door de typen organisaties waarin de verschillende categorieën afgestudeerden overwegend terechtkomen. Gelet op de rationaliteit van de arbeidsmarkt zijn de verdringingsmogelijkheden waarschijnlijk het grootst voor relatief algemeen opgeleiden in commerciële organisaties. (Bij de overheid e.d. wordt substitutie beperkt door bureaucratische principes en opleidingsvoorschriften.) Om een voorbeeld te geven: het is niet duidelijk waar een kunsthistoricus iemand uit een lagere functie zou kunnen verdringen; het is wel duidelijk waar economen en bedrijfskundigen dat kunnen.

Voor de werkloosheidsproblemen van sociologen vormt dit evenwel geen verklaring. Ook sociologen blijken heel wel in staat door middel van neerwaartse substitutie werkloosheid te ontlopen. Van alle afgestudeerden trof-

fen we onder de sociologen de meesten aan die werkzaam waren beneden academisch niveau. Vooral de positie van de arbeids- en organisatiesociologen is in dit verband het vermelden waard. Zij vormen de specialisatie met de geringste werkloosheid, maar het hoogste percentage werkzaam in niet-academische functies. Kennelijk vormen de afgestudeerden van HBO-personeelopleidingen ('Sociale Academies') voor hen een dankbaar verdringsobject.

3.8.2 Sociologen hebben minder mogelijkheden tot vrije vestiging en het aangaan van prijsconcurrentie

Dit is een zeer belangrijke factor voor de manoeuvreerruimte van groepen en individuen op de arbeidsmarkt. De mogelijkheid van zelfstandige vestiging vermindert de afhankelijkheid van selectie-overwegingen; de mogelijkheid tot prijsconcurrentie maakt het begrip 'overaanbod' nogal betekenisloos. Onder deze condities zijn er verschillende alternatieven om bij verslechterde vraag-aanbod verhoudingen werkloosheid te ontlopen.

Deze mogelijkheid is waarschijnlijk het grootst bij de economische en de technische richtingen. In de medische beroepen – hoewel doorgaans ook zelfstandig beoefend – is het daarentegen vrijwel uitgesloten door de marktbeheersing van de professies, reden waarom in 'behoeftenramingen' hier gewoonlijk 'overschotten' worden voorspeld. Overaanbod is echter nooit een neutrale term, maar altijd gerelateerd aan de concurrentiebeperkingen die een bepaalde marktordening oplegt. Kenmerkend voor 'naïeve' benaderingen van de relatie onderwijs-arbeidsmarkt is dat dit aspect volkomen wordt genegeerd.

Tabel 11. Mogelijkheden om zich te vestigen als zelfstandig beroepsbeoefenaar

antwoordmogelijkheden	opleidingsgroepen				totaal
	sociologen	economen	juristen	psychologen	
voor een langdurige periode	30.7	58.1	67.4	68.1	59.6
tijdelijk	3.3	1.7	.8	1.9	1.6
nauwelijks	54.2	35.6	24.2	27.1	32.4
niet	11.8	4.6	7.6	2.9	6.4
test	Pearson's R	– .26**	– .30**	– .38**	
verklaarde variantie op studierichtingsniveau				6.1%	
verklaarde variantie op opleidingsniveau				8.1%	N = 1059

In het onderzoek zijn de afgestudeerden gevraagd naar hun mogelijkheden tot zelfstandige vestiging en het individueel verlagen van looneisen. Op beide aspecten schatten de sociologen hun handelingsruimte het ongunstigst in. Vooral wat betreft de mogelijkheid zich te vestigen als zelfstandig beroepsbeoefenaar zijn de verschillen opvallend. Sociologen zien hiertoe aanzienlijk minder vaak kansen dan de afgestudeerden van alle drie andere opleidingen (tabel 11).

3.8.3 Sociologen vertonen een ongunstiger arbeidsmarktgedrag

Deze verklaring vormt een waar sluitstuk, dat echter niet op voorhand mag worden uitgesloten. Werkloosheidsverschillen zijn het gevolg van de afgestudeerden zelf: sommige categorieën hebben zodanig beperkte oriëntaties dat zij veel minder dan anderen geneigd zijn tot horizontale of verticale mobiliteit en daardoor vaker werkloos blijven. In het verlengde daarvan vertonen zij ook een minder actief of adequaat zoekgedrag.

Ook deze verklaring moet voor het geval van de sociologen worden verworpen. Wel treffen we op punten duidelijke verschillen in wensen en oriëntaties — de geringe animo onder sociologen om te werken in de commerciële

Tabel 12. *Wensen t.a.v. het werk: werken in de commerciële sector*

antwoordmogelijkheden	opleidingsgroepen				totaal
	sociologen	economen	juristen	psychologen	
graag	2.0	30.6	16.7	4.4	16.2
zo mogelijk	11.5	40.2	32.6	19.6	29.3
desnoods	64.2	24.3	34.4	65.7	41.8
niet	22.3	5.0	16.2	10.3	12.7
test	Pearson's R	-.52**	-.28**	-.18**	
verklaarde variantie op studierichtingsniveau				15.4%	N = 1042
verklaarde variantie op opleidingsniveau				15.8%	

Tabel 13. *Gemiddeld aantal sollicitaties en uitnodigingen vergeleken*

studierichting	aantal keren gesolliciteerd	aantal keren uitgenodigd	verhouding sollicitaties/uitnodigingen
sociologie	18.9	3.4	5.6 : 1
economie	10.3	5.5	1.9 : 1
rechten	24.1	5.1	4.7 : 1
psychologie	15.4	3.2	4.8 : 1

sector is het vermelden waard (tabel 12) — maar deze lijken zich niet te vertalen in arbeidsmarktgedrag. Naarmate men langer zonder baan zit, gaat men breder solliciteren, en bij de sociologen is de correlatie tussen de lengte van de zoektijd en de breedte van het solliciteren het sterkst. Het probleem lijkt veeleer gelegen in het feit dat sociologen minder worden uitgenodigd voor sollicitatiegesprekken. Van alle vier richtingen is voor hen de verhouding tussen het aantal sollicitaties en het aantal uitnodigingen het ongunstigst (tabel 13).

4. Balans

Een flink aantal verklaringen voor de zwakkere arbeidsmarktpositie van afgestudeerde sociologen passeerde in de vorige paragraaf de revue. Van de negen verklaringen of subverklaringen die we aan het onderzoeksmateriaal konden toetsen, dienden er zes te worden verworpen en bleven er drie min of meer overeind. Het blijkt dat de sociologie-opleiding bovenmatig wordt gevolgd door groepen met ongunstige selectiekansen en dat sociologen minder dan andere afgestudeerden de mogelijkheid hebben door zelfstandige vestiging en/of het aangaan van prijsconcurrentie werkloosheid te ontlopen. Verder zijn er aanwijzingen dat de sociologie-opleiding wordt gekenmerkt door een relatief zwakke kwaliteitselectie. Dat een overschot aan sociologen de verklaring voor de arbeidsmarktproblemen zou zijn, lijkt gelet op de onderzoeksresultaten minder waarschijnlijk.

4.1 Een multi-level probleem

Er dient nu evenwel een slag om de arm te worden gehouden. Wanneer we de getoetste verklaringen nader beschouwen naar het niveau waarop ze betrekking hebben, wordt duidelijk dat:

- verklaringen 2, 4 en 5 van hoofdstuk 3 betrekking hebben op *kenmerken van de opleiding*;
- verklaringen 1, 3, 8.1 en 8.2 van hoofdstuk 3 handelen over *kenmerken van de arbeidsmarkt* (bijv. werkgevers); en
- verklaringen 7 en 8.3 van hoofdstuk 3 doelen op *kenmerken van de groepen* afgestudeerden.

Dit confronteert ons met een aardige multi-level problematiek. Strikt genomen hebben we alleen de groepskenmerken rechtstreeks in het onderzoek vastgesteld. De opleidingskenmerken en arbeidsmarktkenmerken zijn niet

rechtstreeks waargenomen, maar *via zeggen van de afgestudeerden*. Dat schept de vraag hoe betrouwbaar en accuraat deze waarnemingen zijn.

Als er werkelijk sprake is van eenduidig waargenomen en beleefde opleidings- en arbeidsmarktkkenmerken zou een grote *homogeniteit* in antwoordpatronen verwacht mogen worden. De sociologen zouden eensluidend moeten zijn in hun oordeel over de zwakkere kwaliteitsselectie in hun opleiding. Verschillen in opleidings- en arbeidsmarktkkenmerken zouden aldus zichtbaar moeten worden in een aanzienlijke variantiebinding wanneer tussen studierichtingen of opleidingen onderscheiden wordt. Om met enige zekerheid te kunnen vaststellen dat we met een onderscheidend opleidingskenmerk (of arbeidsmarktkkenmerk) te maken hebben, hebben we als criterium genomen dat de tussenvariantie minstens 25% van de totale variantie moet bedragen. Vandaar de variantie-analyses die aan de tabellen van het vorige hoofdstuk zijn toegevoegd. Aan dit variantiecriterium wordt in enkele zeer evidente gevallen voldaan (bijvoorbeeld of studierichtingen wel of geen wiskunde, statistische methoden of informatica in hun pakket hebben; vgl. tabel 6). De cijfers wijzen echter uit dat het criterium niet wordt gehaald bij de variabelen die voor onze toetsing het meest van belang zijn. Dat maakt aanvaarding van de verklaringen 3.4 (kwaliteitsselectie) en 3.8.2 (mogelijkheden voor zelfstandige vestiging) tot een onzekere zaak.¹⁰ De homogeniteit in antwoordpatronen is te gering om deze zaken als 'bewezen' te beschouwen. Er zijn *aanwijzingen*; nader onderzoek op het niveau van opleidingsinstellingen en werkgevers moet meer klaarheid brengen.

4.2 In welke mate worden de verschillen verklaard?

Een volgende vraag die zich opdringt is die van het *relatieve belang* van de hier besproken verklaringen voor de achterstand van sociologen ten opzichte van economen en juristen. Ook de beantwoording van deze vraag stuit op het probleem dat de verklaringen betrekking hebben op verschillende niveaus van analyse. De kwestie kan met ons onderzoeksmateriaal alleen worden nagegaan voor zover de verklaringen verwijzen naar individuele kenmerken (verklaring 3.7; een deel van verklaring 3.4). Niettemin hebben we nog een aanvullende padanalyse uitgevoerd ter verkenning van dit probleem (zie Nieuwenhuysen, Schakelaar & Glebbeek, 1989b). Dit leverde een tweetal aanwijzingen op, die we niet onvermeld willen laten.

In de eerste plaats blijkt dat een ongunstiger groepssamenstelling inderdaad bijdraagt aan de arbeidsmarktproblemen van sociologen, maar dat dit effect bescheiden is. Tussen de 10 en 20 procent van de achterstand konden we op dergelijke kenmerken terugvoeren, waarbij vooral het nadeel van

vrouwen en van het hebben van kinderen opvallend was. Voor de rest van de achterstand moeten we een andere verklaring zoeken.

Wat betreft de selectiviteit van de opleiding konden we alleen de kwaliteit van de instroom meewegen, maar niet het belangrijker punt wat er tijdens de opleiding zelf gebeurt. Uit de geringe extra variantiebinding die deze beperkte analyse opleverde, leiden wij af dat er andere kwalitatieve factoren in het spel zijn die we met vooropleiding en eindexamencijfer bij lange na niet te pakken hebben. Hoewel het van belang blijft vast te stellen dat de sociologie-opleiding minder aantrekkingskracht uitoefent op studenten met de hogere vooropleidingen, is het evenzeer van belang dat we geen rechtstreeks effect van de vooropleiding op de latere arbeidsmarktpositie hebben aangetroffen. Dit is voor ons voldoende aanwijzing dat een scherpere selectie op vooropleiding of eindexamencijfers op zichzelf een te simplistische en gemakzuchtige benadering van de problemen is. De kwaliteitsbewaking zal in de opleiding zelf moeten plaatsvinden.

Voor het onderzoek betekent dit eens te meer dat de aandacht zich zal moeten verleggen van het niveau van de afgestudeerden naar dat van de opleidingsinstellingen (curricula, kwaliteitsbewaking) en werkgevers. Een prikkelende gedachte trouwens: zou je universitaire docenten net zo vrijelijk als hun afgestudeerden kunnen enquêteren inzake de kwalitatieve aspecten van hun opleiding? Of zou er ogenblikkelijk een oekaze komen van bange faculteitsbestuurders om 'juist in deze moeilijke tijden' niet aan zo'n voor de beeldvorming riskante zaak mee te werken? Het zou beslist eens geprobeerd moeten worden.

4.3 Overschot- versus kwaliteitsverklaringen

In dit artikel hebben we gezien dat er meer verklaringen voor arbeidsmarktproblemen zijn dan een overschot aan afgestudeerden. De overschotverklaring lijkt op grond van ons onderzoek voor sociologen zelfs niet plausibel. Toch denkt het beleid nog primair in die termen. En het is nog steeds een sport om op grond van globale cijfers tot voorspellingen, behoeftenramingen en studiekeuzeadviezen te komen. In het nieuwste sportcentrum, het ROA in Maastricht, trachtte men onlangs op grond van de opleidingssamenstelling van beroepsklassen, de prognose van de werkgelegenheidsontwikkeling in die beroepsklassen en het verwachte aanbod van diverse categorieën afgestudeerden, te komen tot 'kwalitatieve uitspraken, die als oriëntatiepunt kunnen fungeren bij de studiekeuze van vwo-abituriënten' (De Grip e.a., 1988, p. 631). Het is interessant vast te stellen dat het aspect van de kwa-

litatieve heterogeniteit van studenten geen plaats vindt in hun verklaringsmodel.

De implicaties van het onderscheid tussen overschots- en kwaliteitsverklaringen zijn naar ons oordeel cruciaal. Als niet overschot maar kwaliteitsgebrek ten grondslag ligt aan werkloosheid, leidt ontmoediging tot een relatief nog grotere werkloosheid. Een simpel modelletje kan dit verduidelijken. Stel studierichting X met een werkloosheidspercentage van 15%, gevolg van het tolereren van zo'n 10% suspecte uitstroom. Die werkloosheid wordt relatief hoog gevonden en de departementale voorlichtings- en adviesmachinerie geeft ontmoedigende signalen. Het is geen gewaagde veronderstelling dat deze het meest zullen worden opgevolgd door de aspirant-studenten *die de meeste alternatieven hebben*. Gemiddeld zullen dat de betere en kansrijkere studenten zijn. De instroom van studierichting X neemt af en krijgt een ongunstiger kwalitatieve samenstelling. Na enkele jaren is dan bij een absoluut lager niveau van uitstroom de relatieve werkloosheid gestegen tot 20%. Het beleid heeft in zijn wijsheid geen varkenscyclus maar een vicieuze cirkel gecreëerd.

Daarom tot slot aan alle bij de sociologie-opleiding betrokken lezers een gewetensvraag. Wat is het probleem van ons vak: cyclus of cirkel?

Noten

1. Het onderzoek staat bekend als het *DIA-project* (zie verder Van der Burgh, 1989). In het onderzoek zijn ook nog de biologen meegenomen, maar deze groep hebben we voor onze doeleinden buiten beschouwing gelaten.
2. Het responspercentage was het hoogst voor de sociologen (53%) en het laagst voor de juristen (38%). Daartussenin zaten de economen (42%) en psychologen (50%).
3. Wij zien althans geen plausibele argumenten waarom de ene studierichting een ander type non-respons zou opleveren dan de andere. Overigens valt op dat als gevolg van verschillen in samenstelling naar leeftijd en geslacht de studierichtingen nogal uiteenlopen in het aantal dienstplichtigen onder de afgestudeerden. In tabel 1 is hiervoor gecorrigeerd, maar in de officiële statistieken kan dit tot een vertekening van de verhoudingen leiden.
4. In de analyse is steeds uitgegaan van de functie op het moment van het onderzoek. Daarmee is het effect van tijdelijke parkeerbaantjes bij arbeidsmarktintrede teniet gedaan.
5. Daarbij is een significantieniveau van .05 aangehouden. Eén ster betekent $p < .01$, twee sterren $p < .001$.
6. Het verschil tussen de strenge en ruime afbakening is bij sociologen overigens wel het grootst (51% afname van het aantal beschikbare functies), hetgeen duidt op het grote belang van hun concurrentievermogen ten opzichte van de drie andere studierichtingen. Omgekeerd blijkt – bij de strenge afbakening – een overschot aan economen en juristen niet te leiden tot navenant hoge werkloosheidspercentages. Gezien het geringe percentage dat werkzaam is beneden academisch niveau (tabel 1) lijkt het dat met name economen succesvol zijn in het verdringen van andere groepen academici.

7. Twee voorbeelden van zulke items: 'Voor tentamens kon je doorgaans volstaan met het grondig bestuderen van uittreksels en inhoudsopgaven'; 'Er studeerden regelmatig mensen af die ik de beoefening van het vak niet toevertrouw'. Het is vermeldenswaard dat respectievelijk 25% en 43% van de respondenten deze uitspraken onderschreven.
8. Deze royale cijfertoekenning door sociologiedocenten leidt zelfs tot het curieuze effect dat er over de hele steekproef (dus voor alle vier studierichtingen samen) een negatieve correlatie bestaat tussen het gemiddelde doctoraalcijfer en het later verdiende inkomen.
9. Dat de economie-opleiding zich kan baseren op toetsing door sommen, is in dit verband een factor van belang. Een som krijgt slechts de juiste uitkomst als men de benodigde denkprocedure volledig en nauwkeurig kan volvoeren. Maar ook ruimer is er een effect. Wie wiskunde kan, kan logisch en ordelijk denken en toont de inzet en doorzettingsvermogen die nodig zijn om de taaië kost te kunnen verwerken. Zo draagt de opmars van wiskunde in de economie bij aan de sterke positie van de opleiding, hoewel men verder ernstig kan betwijfelen of de wiskundige obsessies van het vak veel zoden aan de dijk zetten in termen van begrip, voorspellingskracht en beleidsrelevantie.
10. Voor de verwerping van verklaringen maakt het geen verschil. Als er geen verband is of een verband in de verkeerde richting, doet de homogeniteit (variantiebinding) verder niet ter zake.

Literatuur

- Burgh, Y. van der (1989). *Verslag DIA-onderzoek*, Groningen: RION.
(te verschijnen).
- CBS: Eindexamengegevens vwo van eerstejaarsstudenten bij het wetenschappelijk onderwijs in het studiejaar 1983/84, *CBS Mededelingen*, nr. 7868, januari 1987.
- Cremers, W.J.G. & Th.J. IJzerman (1985). De beroepsperspectieven van sociologen in Nederland. *Mens en Maatschappij*, 60 (1), 79-90.
- Dronkers, J. & H. Ubachs (1989). NSAV-leden op de arbeidsmarkt. *Sociodrome*, 1, 9-12.
- Glebbeeck, A.C. (1987). Arbeidsmarkt, arbeidsorganisatie en loopbanen. In: A. Buitendam (red.), *Arbeidsmarkt - arbeidsorganisatie - arbeidsverhoudingen*. Deventer: Kluwer, 32-54.
- Glebbeeck, A.C. (1988). De arbeidsmarktpositie van opleidingen. Ontwikkeling en illustratie van een theoretisch model. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 4 (3), 75-89.
- Grip, A. de, J.A.M. Heijke, R.J.P. Dekker & L.F.M. Groot (1988). Arbeidsmarktperspectieven van universitaire studierichtingen. *Economisch Statistische Berichten*, 6 juli, 628-631, 636.
- Nieuwenhuysen, W. & R. Schakelaar (1989). *Sociologen vergeleken*. Doctoraalscriptie sociologie. Groningen: RUG.
- Nieuwenhuysen, W., R. Schakelaar & A.C. Glebbeeck (1989b). *Sociologen vergeleken, Bulletin Vakgroep Sociologie*. Groningen: RUG.
- IJzerman, Th.J. (1979). The Dutch labour-market for sociologists. *The Netherlands' Journal of Sociology*, 15 (1), 83-86.